ЛІТЕРАТУРА

1. Іваничук Р. Ренеґат / Роман Іваничук // Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 24-67.

2. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т. 2. / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 624 с.

3. Брокгаузъ Ф., Ефронъ И. Энциклопедическій словарь / Ф.Брокгаузъ, И.Ефронъ: В 86 т. – Т. 52. – СПб.: Типография Акц. Общ. "Издательское дело, бывшее Брокгаузъ-Ефронъ", 1899. – С. 481-960. – Режим доступу: http://www.vehi.net/brokgauz/index.html

4. Рошаль В. Энциклопедия символов / В.М.Рошаль. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2006. – 1007 с.

УДК 82-155

ІСТОРІОСОФІЧНІ МОТИВИ ЕПІСТОЛЯРІЮ ПАНАСА МИРНОГО

Григоренко І.В., викладач

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

У статті проаналізовано історіософічні мотиви в епістолярній спадщині Панаса Мирного.
Ключові слова: епістола, епістолярій, історіософічність, Панас Мирний.

Григоренко И.В. ИСТОРИОСОФСКИЕ МОТИВЫ ЭПИСТОЛЯРИЯ ПАНАСА МИРНОГО / Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Украина.
В статье проанализированы историософские мотивы эпистолярного наследия Панаса Мирного.
Ключевые слова: эпистола, эпистолярий, историософичность, Панас Мирный.

Grigorenko I. PHILOSOPHY AND HISTORY REASONS OF LETTERS OF PANAS MYRNY / Dragomanov's National Pedagogical University, Ukraine.
Philosophy and history reasons of epistolary legacy of Panas Myrny are analysed in the article.
Key words: letter, epistolary legacy, philosophy and history reasons, Panas Myrny.

Останнім часом спостерігається стійка тенденція до зростання зацікавленості листами письменників з боку представників різних галузей науки: філософії (Т.Каірова, Г.Смирнова), історіографії (О.Гончар, І.Забіяка, І.Старовойтенко), психології (Г.Костюк, О.Леонтьєв), педагогіки (О.Галич, Н.Петриченко, Л.Проців). Посилюється інтерес до приватних письменницьких епістол і серед літературознавців. Про це свідчать праці таких науковців-філологів, як Л.Вашків, А.Зіновська, М.Коцюбинська, В.Кузьменко, Г.Мазоха, Л.Морозова, Н.Петриченко (теоретичні аспекти епістолярного жанру); О.Гончар, І.Забіяка, Т.Заболотна, Л.Курило, К.Ленець, О.Фідкевич (письменницькі епістолярні зібрання та їх значення для вивчення особистості митця); Е.Вєтрова, С.Комарова, Л.Мацько, А.Найрулін, Н.Павлик, Н.Сілаєва, І.Черкез (лінгвостилістичні особливості письменницького епістолярію) та багато інших.

На сьогодні маємо значний пласт досліджень, присвячених творчому доробку Панаса Мирного. Це, зокрема, такі наукові розвідки, як "Панас Мирний (1849-1920)" Я.Кодлюк та Г.Одинцової, "Автора "Повії" легко одрізнити в гурті навіть близьких і споріднених письменників..." М.Наєнка, "Сторож: До 150-річчя від дня народження Панаса Мирного" В.Скуратівського, "Українські класики без фальсифікацій: Степан Руданський, Панас Мирний, Павло Грабовський, Гнат Хоткевич" І.Приходько. Проте епістолярна спадщина Панаса Мирного не досліджувалася як окреме явище літератури, за винятком статті Л.Мацько "Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного", яку авторка присвятила вивченню лінгвістичних та стилістичних особливостей епістолярних текстів письменника [5]. Тому досить важливим є ретельне вивчення листів Панас Мирного як окремого літературного явища, адже листи письменника ілюструють не тільки багатогранність його духовного життя, індивідуальні особливості авторського мислення, але й відбивають еволюцію культури означеної доби.

Органічно вписані в український літературний процес другої половини XIX – початку XX ст. життя і творчість Панаса Яковича Рудченка (Панаса Мирного) припали на складні й драматичні події суспільно-політичного життя**.** Г.Мазоха зазначає, що листи письменників є реакцією на суспільні процеси, тому на їх основі можна глибше пізнати епоху, ставлення автора до тих чи інших подій [4].

Форма листа є зручною для відображення внутрішнього світу митця, що дає змогу літературознавцям значно ґрунтовніше вивчати літературну і громадську діяльність письменника. За визначенням В.Антоненко, епістолярій – це один з виявів культури [1, 140]. Листи, будучи унікальним фактом людської культури загалом та літератури зокрема, дають суб'єктивне відображення дійсності. Саме ця

суб'єктивність листування і дозволяє безпосередньо уявити специфіку доби, у яку жив і творив автор. Листи – приватні документи, у яких зазвичай йдеться про суто особисте, але саме в них, на думку О.Коляструк, "проговорюється епоха, її специфіка, атмосфера" [3, 288]. Епістолярій Панаса Мирного досить широко відображає болючі проблеми літературного та соціально-культурного життя в Україні кінця XIX – початку XX ст.: особливості українського книговидання, розвиток літературної критики, становлення театру, становище української мови, а також національний поступ. Протягом XIX століття, як зауважує О.Ситник, практично на всіх українських землях виникли умови для формування єдиної ідеологічної концепції, в основі котрої лежали ідеї соборності, просвіти народу та духовності. Особливого ідеологічного значення цей процес набув наприкінці XIX століття [8]. Однак в умовах Російської імперії розвиток української національної ідеї та ідеології був надзвичайно ускладнений, оскільки власне розвиток української культури перебував у не менш складному становищі.

Особливо у цьому аспекті серед усієї епістолярної спадщини письменника виділяється його лист до невідомої особи, датований лютим 1881 року. Ця епістола вкрай розлога за розміром (написана на 5 аркушах), сповнена історіософізму, глибокого, почасти трагічного бачення образу доби. Саме цей лист, написаний з приводу роковин Тараса Шевченка, дає чітке уявлення про сприйняття письменником сучасної епохи, своє місце у контексті нелегкої української історії: "Нам довелося жити в лихий час. Всі бачать і всі добре знають, що це за час, – далекі пустинні Сибірі, неблизькі місця півночі відають, як у їх гине немало молодого завзяття, де скніє часом і талан, і розум, наш цвіт, наш первоцвіт. Наша надія пропадає там. Одна сліпа кара, чи є, чи нема за що, ходить кругом нас і то там, то там вириває по одному. Що в такі часи робити? Куди не глянемо ми, куди не кинемося, всюди і холодно, і пусто... Не дарма так багато молодого народу на себе руки накладає" [6, 350].

Епістолярію П.Мирного властиві історіософічні мотиви, які простежуються у деяких його листах. Тематичною домінантою історіософської рефлексії письменника є народ і культура. Кореспонденції письменника свідчать, що він розумів тогочасне становище українців. Роздуми над долею українського народу зустрічаємо у листі до композитора Миколи Лисенка: "Добре тому народові, що його історична доля винесла на поверх, поклопоталася звести йому такі обставини, серед котрих ніщо не забороняє йому жити по-своєму, розгортатися духом, розкорінятися силою: у його поволі розгортається і пишним квітом розцвітає і його слово – мова, і його голос – пісня. Не судила сліпа доля нашому народові такого щастя… Неволя знищувала його душу…" [6, 504]. Проте Панас Мирний все ж вірив у перспективність розвитку української культури, вбачав початок виправлення такої "історичної неправди", адже у цей час "ожило поховане слово", а за словом ожила і пісня – "мова душі, голос серця" [6, 504].

Панас Мирний вважав, що лише невпинна робота кожного, прагнення прислужитися своєму народові зможе змінити культурне становище українців, допомогти вибороти право на власну мову, літературу, тому головне – "…більш діла, справжнього діла, охоти роботи чи самої роботи, а не пустодзвонного краснобайства" [6, 352].

Літературний процес кінця XIX століття в Україні проходив в умовах соціального загострення. Криза кріпосницької системи змусила царський уряд стати на шлях реформ, але суспільне пожвавлення, викликане реформою 1861 року, швидко змінилося на жорстоке придушення всіх прогресивних починань та репресії. Українська культура того часу розвивалася у важких несприятливих умовах різних заборон і утисків, тотальної цензури, яка гальмувала розвиток національної літератури у загальноєвропейському дискурсі та заважала культурному поступу. Г.Радько зазначає, що доля Панаса Мирного є свідченням трагедії українського письменства в умовах національного пригнічення, яка полягала у культурній замкнутості, перебуванні поза європейським контекстом [7, 79].

Проте ця доба для України стала часом зрушень у суспільно-політичному житті країни: розвивається і міцніє демократичний рух, у Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові та інших містах виникають культурно-освітні товариства української інтелігенції, так звані громади. Відкриваються численні недільні школи, народні бібліотеки й театри.

Розквіт творчої та громадської діяльності Панаса Мирного припав на той період, коли українське суспільство в Російській імперії опинилося в ситуації рубежу: українська мова зберігалася тільки в усному мовленні, а за умов урядових заборон і переслідувань процес становлення літературної мови ускладнився ще більше. В атмосфері тотальної русифікації, під тиском царської цензури П.Мирний як український письменник особливо гостро переживав "мовне питання". У листі до Олександра Огоновського, громадського діяча, професора, Панас Мирний називає Україну кінця XIX – початку XX століття стороною, "де рідна мова сливе незвичайною – мужичою, де уряд вибавляє її, як отруту, з народного життя, як припону розвою – не дає їй вимахати дужії крила своєї мочі" [6, 346].

Великого значення у національному поступі українців письменник надавав саме мові, слову, а отже – літературі. Він писав, що "поглядаючи на прошле народів, на його історію, ми бачимо в цьому вільнолюбивому потоці, що мова, слово займало… чи не перше місце", а з "появою великого літературного […] талану тільки починається те, що зовуть наші близькі сусіди "народным

самосознанием", тільки з того часу глухі чули, а незрячі бачили, що народився новий Христос. Так було і у других, так і у нас" [6, 353].

Сам Панас Мирний усі свої твори писав тільки українською мовою. Так, у листі до Олександра Огоновського, надсилаючи список надрукованих творів, письменник зауважив: "Все, що коли-небудь виходило у світ або має вийти коли, – все те писано нашою мовою. По-великоруськи я не писав і не друкував нічого…" [6, 386]. Чимало зусиль доклав і сам письменник для збагачення й утвердження української мови як невід'ємної ознаки нації. Про це свідчить увесь його життєвий шлях та ті скарби українського художнього слова, які по собі залишив Панас Мирний.

Одним з найбільш емоційно насичених листів серед усієї епістолярної спадщини письменника є лист до невідомої особи, датований 1881 роком, у якому автор порівнює одномовне суспільство із вимуштруваними москалями, одягненими в однакові каптани, взутими в одні й ті самі чоботи, витягнутими в одну лаву: "Мені кажуть, що це сила. І я бачу, що сила, сліпа сила, котра по одному слову команди повертається, розсипається, збігається, кидається вперед, подається назад. Що ж вона мені, ця жива машина, каже про життя, про справжнє життя, яким, певне, б'ється кожна частиночка сії машини, кожне серце кожного москаля?.. Отакими, певне, москалями поробилися б усі ми, коли б зразу заговорили однією мовою. Кому люба така муштра, хай любується нею, мені ж любий той рукомовний лемент, яким оголошується наша земля, як любі нам гори й долини, ліси й перелоги, а не любі зовсім б(и) були ліси та ліси або перелоги та перелоги. До всього я думаю, що поти буде жити наша земля з її окремними поясами, з її холодом і теплом, доти будуть жити й людські мови, так як вони є голосовий вираз природних окремностей людських і того саморозвою, і бажання, щоб усі заговорили однією мовою, – марне бажання!" [6, 351-352].

У тому ж таки листі письменник стверджує, що "народна мова – душа народна, це йому найдорожча могила, куди найвиразніші вимовки наймиліших бажань, надій, радості і горя назносила людська помка, і з його, з сього склепу, бере він дороге добро по потребі розвою своєї малої дітвори. Це перший плуг, котрим кучерявий розвій повинен пройтись по рідній ниві, коли він справжньо бажає їй добра" [6, 351].

Панаса Мирного хвилювало збереження чистоти української мови, її народнорозмовної основи. Так, у листі до Цезаря Білиловського з приводу поезій, вміщених в його літературному альманасі "Складка", Панас Якович зауважує: "Щодо Вашого подарунка, то я з його перечитав поки що одні вірші. По правді скажу: не подобались мені всі ті, де уживаються нові слова, виковані з чужих мов. Невже своїх не достає? Невже не можна краще писати? Пиши, як Щоголев, що кожний його пойме і до серця прийме! А то – поки того розуму добереш-то й голову затуманиш; або поки вимовиш – то й язика поламаєш!" [6, 430]. Не тільки Я.Щоголев був взірцем для Панаса Мирного. Письменник цінував той внесок, який зробив у розвиток української літературної мови Г.Квітка-Основ'яненко, зазначивши в одному зі своїх листів, "у кожному творі сього майстра слова уже не чується глухого реготу над мужичою мовою, який чується у Котляревського, не видно уже варнякання" [6, 353].

На думку Панаса Мирного, неоціненний позитивний вплив на становлення рідної мови як літературної спричинив також І.Нечуй-Левицький, у листі до якого Панас Якович писав: "Слава великому артисті рідного слова, що з простої речі виробив таку дзвінку та співучу мову, немовби то великий і великий музика на чудовій скрипці грає і своєю грою вражає душу і серце" [6, 516].

Епістолярій письменника засвідчує, що Панас Мирний вбачав у любові і повазі до рідної мови вияв високого почуття патріотизму. У листі до Григорія Маркевича прозаїк висловився стосовно рукопису, автор якого, говорячи про любов до рідного краю і патріотизм, порівнює його "до річок, річечок і моря….". "То так на мене і тхнуло слов'янською наївністю", – зізнається письменник [6, 531]. Не в любові до гарних краєвидів полягав патріотизм Панаса Мирного. У листі до Івана Зубковського, миргородського лікаря і краєзнавця, автора брошури "Краткая историческая заметка о Миргороде", що вийшла друком у 1912 році в Полтаві, він писав: "Было бы желательно, чтобы всякие труды о родине были писаны и рідною мовою, но и за то спасибо, что истинные сыны не забывают своей рідної матері" [6, 547].

Літературні інтереси Панаса Мирного тісно поєднувалися з його громадською діяльністю. Ще замолоду, розпочинаючи свій творчий шлях в українській літературі, письменник розмірковував про те, чим зможе прислужитися громаді: "… як свій вік звікувати, куди свою молоду силу подіти, на яке її ткнути діло, щоб і людям від його була добра споминка, і собі утіха, і задля свого краю хоч яка-небудь невеличка користь?" [6, 515].

Восени 1871 року П.Рудченко приїхав до Полтави. Там одразу почав налагоджувати зв'язки з громадівцями, зокрема з Дмитром Пильчиковим – кирило-мефодіївцем, педагогом, громадським діячем, який зумів згуртувати навколо себе молодих і старших. Боротьба за національну культуру, мову, просвіта народу, пробудження його національної свідомості – такі завдання ставили перед собою громадівці. Кожен найменший поступ у цьому напрямку тішив П.Рудченка.

Великою подією для письменника став вихід у світ літературно-наукового журналу "Правда", який друкувався у Львові українською мовою. До Панаса Яковича із запрошенням до співпраці звернувся Олександр Огоновський, редактор "Правди" у 1872-1876 роках. У єдиному відомому листі П.Рудченка до О.Огоновського письменник щиро радіє цій події: "Який не малий наш гурток, повитий чужими хмарами сторони, де рідна мова сливе незвичайною – мужичою, де уряд вибавляє її, як отруту, з народного життя, як припону розвою – не дає їй вимахати дужії крила своєї мочі; як початок розруху – зове і грядуще, – так, кажу, який не малий наш гурток у такій стороні – 4-5 душ, але у кожного забилося серце, проясніли очі, піднялися голови, набирають сили руки, одібравши перші два видання вашої "Правди". Це наше, наше – рідне! – шепчуть уста. Наша мова, наше слово ллється з серця!.." [6, 346].

Панас Мирний був залучений і до нелегальної громадської діяльності. В.Євдокименко, базуючись на агентурних відомостях, зазначає, що письменник з 1875 року належав до таємної української громади "Унія", заснованої в Полтаві [2, 14]. Головним завданням цієї організації було розповсюдження забороненої української літератури серед народу. За участь в "Унії" письменника було затримано і обшукано, проте арештів членів гуртка, на щастя, так і не відбулося.

Епістолярій письменника доводить, що Панас Рудченко підтримував тісні зв'язки з багатьма діячами української культури: письменниками, видавцями, громадськими і культурними діячами, які творили і українську культуру кінця XIX – початку XX століття, і історію Української держави на шляху до її незалежності. Серед них Ц.Білиловський, В.Горленко, М.Дмитрієв, С.Єфремов, Я.Жарко, І.Житецький, М.Заньковецька, І.Карпенко-Карий, М.Кропивницький, М.Коцюбинський, Г.Коваленко, М.Комаров, М.Лисенко, Г.Маркевич, брати Огоновські, Олена Пчілка, Б.Познанський, М.Пильчиков, М.Старицький, Леся Українка.

Панас Якович співпрацював та підтримував тісні дружні стосунки і з Михайлом Грушевським, відомим істориком, літературознавцем, публіцистом, політичним, громадським і державним діячем, головою Української Центральної Ради. У фонді рукописів Інститут літератури імені Т.Шевченка зберігається один лист Михайла Грушевського до Панаса Мирного, який не був опублікований ні за радянських часів, ні за часів незалежної України. Зрозуміло, з яких причин радянські літературознавці не хотіли афішувати це листування. Крім того, нам вдалося віднайти серед матеріалів фонду родини Грушевських в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві лист Панаса Яковича Рудченка до Михайла Сергійовича Грушевського (фонд № 1235, од. зберіг. 871, арк. 237).

Листи письменника свідчать, що творча діяльність Панаса Мирного була тісно пов'язана із загальним розвитком громадської справи, а творчий доробок та громадська діяльність письменника не полишає сумнівів у значимості його заслуг перед рідним народом та його культурою.

Листам письменника властиві історіософічні мотиви. У них автор роздумує над долею українців у Російській імперії, над значенням мови та національної самобутності у культурному поступі українців, про важливість роботи кожного українця для культурного розвитку власного народу. Епістолярій Панаса Мирного, безперечно, є багатим біографічним матеріалом для достовірного відтворення його особистості, цінним джерелом для аналізу особливостей одного з найважливіших періодів в історії становлення української суспільно-філософської та літературної думки другої половини XIX – початку XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко С. Структура писем А.С.Пушкина (лингвостилистика текста) / С.Антоненко. – К., 2000. – 154 с.
2. Євдокименко В. Суспільно-політичні погляди Панаса Мирного / В.Євдокименко // Видавництво АН УРСР. – К., 1955. – 189 с.
3. Коляструк О. Архівні, мемуарні й епістолярні джерела про повсякденне життя української інтелігенції у 20-ті роки XX ст. / О.Коляструк // Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на шляху творчого поступу". – Т. 1. – С. 288-293.
4. Мазоха Г. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження / Г.Мазоха // Вісник Житомирського ДУ імені Івана Франка. – Житомир: РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88-92.
5. Мацько Л. Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного / Л.Мацько // Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г.Короленка. Зб. наук. праць. Серія "Філологічні науки". – Полтава, 1999. – Вип. 2(6). – С. 108-116.
6. Мирний Панас. Твори в семи томах / Панас Мирний. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1971. – 663 с.
7. Радько Г. Панас Мирний в умовах великодержавницького русифікаторства / Г.Радько // Рідний край. – 1999. – № 1. – С. 78-80.
8. Ситник О. Ідеологічні процеси в Україні періоду другої половини XIX століття / О.Ситник. – Режим доступу: *http://nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ist/2009_22/016.htm*